

FOG VERSUS HEDTOFT – NOVEMBER 1943

En studie i kommunisme og antikommunisme

Af Hans Kirchhoff

Kommunisternes fremmarch under Augustoprøret i 1943 skabte frygt for et kup, når Tyskland kapitulerede. Mogens Fog, med tætte forbindelser til DKP's illegale ledelse, søgte i efteråret 1943 kontakt til Hans Hedtoft fra Socialdemokratiet for at mane rygterne i jorden og rydde vejen for en enhedsfront mellem de to partier. Forhandlingen affødte en brevveksling, som artiklen aftrykker in toto og sætter i kontekst. Brevene kaster et skarpt lys over forholdet mellem de to arbejderpartier i besættelsens slutfase og belyser de ideologiske og politiske problemer, som enhedsfronten rejste, og som endte med at skyde denne i sænk.

NÆSTE SIDE:

*To brevskrivere.
Professor, dr.med.
Mogens Fog,
(1904-1990)
kommunist og*

I efteråret 1943 tog professor Mogens Fog, medlem af det nyetablerede Danmarks Frihedsråd, kontakt til socialdemokraten Hans Hedtoft. Fog repræsenterede i Frihedsrådet det tværpolitiske Frit Danmark, men var kommunist om ikke af navn så af gavn og arbejdede tæt på DKP's illegale ledelse. Hedtoft var blevet "fyret" af tyskerne som leder af Socialdemokratiet i 1941, men spillede fortsat en central rolle i partiets ledelse og var i kraft af sit martyrium og sit ry som repræsentant for Socialdemokratiets "kold-skulder"-

linje et naturligt valg som kontaktperson. Englænderne havde under hans eksil tilbudt Hedtoft en stol blandt de Frie Danske i London, men han havde takket nej med henvisning til partiet og samarbejdslinjen.

Hvad angår Fog skal initiativet ses som et led i forsøget på at bygge bro til politikerne og få dem repræsenteret i Frihedsrådet. Det ville styrke den nationale front, og det ville styrke rådets egen stilling, der endnu var sløret i anonymitet og manglede den status og legitimitet, frihedskampen senere gav.

Sideløbende gjaldt det DKP's bestræbelser på at skabe en enhedsfront med Socialdemokratiet, bestræbelser der tog sin begyndelse netop i disse måneder, og som kulminerede med de mislykkede enhedsforhandlinger i befrielsessommeren 1945. Opgaven var at få nedbrudt den almindelige mistillid til kommunisternes nationalfrontstrategi og deres bekendelse til demokratiet samt at få stoppet den kampagne, der var i omløb om partiet som planlægger af kup og revolution. Rygterne – som førtes frem også af Socialdemokratiet – fortalte nemlig at DKP dannede grupper og samlede våben med henblik på at erobre magten i en befrielsessituation, som mange efter sommerens store tyske nederlag så ganske nær.

Fra forbindelsen mellem Fog og Hedtoft er overleveret to breve, fra Fog dateret den 16. og fra Hedtoft den 24. november 1943. De findes begge bevaret i Hans Hedtofts arkiv i ABA.¹ De har længe været kendt af historikere.

medstifter af modstandsgruppen Frit Danmark i 1942 og Danmarks Frihedsråd i november 1943, og Hans Hedtoft (1903-1955), medlem af Folketinget for Socialdemokratiet. I 1930'erne besad han ledende poster i Socialdemokratiet og var fra 1939 formand for partiet. Han måtte efter tysk pres trække sig fra sine tillidsposter i partiet i februar 1941.

Pionerarbejdet er Mogens Niensens *Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943-1945* fra 1978, men siden har både Hedtofts og Fogs biografier, Leif Thorsen og Morten Møller, hhv. 1998 og 2009, citeret og refereret herfra.² Der er tale om centrale kilder til de to aktørers biografier og til arbejderbevægelsens og besættelsestidens politiske historie generelt. Derfor fortjener de at blive optrykt *in toto* og placeret i en bredere kontekst end det hidtil er sket. Det er det jeg skal forsøge i det følgende.

Rigsdagens partier håbede endnu i sommeren 1943 på at kunne gennemføre samarbejdspolitikken til den bitre ende – dvs. til en tysk kapitulation.³ Nok spekulerede en større gruppe konservative på en *face-saving action*, hvor politikerne skiftede side fem minutter i tolv, men socialdemokraterne ville ikke være med. De vurderede krigskonjunkturerne mere pessimistisk og ønskede regeringen Scavenius slidt ned, inden parlamentarikerne tog over igen. Nu blev alle planer og forhåbninger knust af oprøret, der tvang regeringen og Rigsdagen til at opgive ævred den 29. august. Værnemagten proklamerede militær undtagelsestilstand, Regeringen ophørte med at fungere og Rigsdagen gik i hi.

Politikkens sammenbrud vakte store frustrationer på Christiansborg, selvom man senere fandt det opportunt at hævde det modsatte – dvs. at bruddet havde været ønsket. Værst ramte det Socialdemokratiet. Under besættelsens store kriser havde partiet støttet kollaborationen ubetinget, fordi et brud ville gå hårdest ud over den arbejdende befolkning og efter al sandsynlighed føre til partiets likvidering, som det var sket i andre besatte lande. Med rette så man kampen for bevægelsen som en afgørende del af kampen for nationens eksistens. Samtidig gjaldt det at fastholde den nationale samling på Rigsdagen som en central del af vognborgen omkring de demokratiske institutioner – der også kunne sikre socialdemokraterne imod at blive isoleret og kastet ud i kulden. Men det kostede dyrt i økonomiske og sociale indrømmelser til de borgerlige partier, der udnyttede besættelsens tvang til en bredt anlagt offensiv imod arbejderklassen. Det bragte Socialdemokratiet i defensiven og åbnede en flanke, som kommunisterne forstod at udnytte. Med stigende tilslutning og succes slog deres illegale presse løs på Socialdemokratiet som forræder både imod klassen og nationen.

Kampen mellem Socialdemokratiet og DKP nåede foreløbige højder under Augustoprøret i 1943, da besættelsessituationen eksploderede i en bølge af sabotager og generalstrejker, mens uro i gaderne og sammenstød med Værnemagten førte til sårede og dræbte. På arbejdspladserne mistede socialdemokraterne kontrollen over det faglige apparat, hvor store dele “deserterede” til oppositionen. Overalt marcherede kommunisterne frem, støttet af mange fra borgerskabet, både arbejdsgivere, handlende og funktionærer. Men det

var kommunisterne der åbnede og slukkede, når tiden var inde dertil, og det var dem der tog initiativet i strejkeudvalgene, på de store møder og bag demonstrationerne. Det var også den illegale presse med dens reportager og paroler der erobrede nyhedsmonopolet, når typograferne lagde de legale aviser døde. Fra København forsøgte man at bekæmpe oprøret med politi og massiv propaganda. Ordre udgik fra Justitsministeriet om at arrestere de kommunistiske provokatører, der stod for at kolportere strejkerne fra by til by. Men det blev et slag i luften, for stemningerne lod sig ikke bekæmpe med håndjern og politi.

I dag ved vi at de danske myndigheder – og Værnemagten – nærede ganske overdrevne forestillinger om DKP's organiserende styrke. For vi ved at der ikke lå nogen masterplan bag. Den illegale ledelse i København var helt hægtet af, og da man endelig kom à jour den 29. august med en parole til afdelingerne om at møde undtagelsestilstanden med generalstrejke, var oprøret udtrættet og situationen forpasket. Vi finder heller ikke noget omrejsende korps af professionelle "opviglere", der bar den brændende fakkellampe videre fra sted til sted. Det var stemningerne og det almindelige pres for at slutte op, der smittede af på nabobyerne, sådan som jeg har afdækket det i Augustoprøret på Fyn. Overhovedet gik det ikke så glat, som de rystede observatører så det. De store østjyske byer kom kun delvis med, og det gjaldt også København og det øvrige Sjælland med Lolland-Falster. Der var endnu langt til den gennemslagskraft for oprørsbevægelsen, som vi finder bag folkestrejkerne året efter.

Men den subjektive konjunktur fortalte noget andet. For myndighederne blev strejkerne en hidtil uset eksplosion af udenomsorganisatorisk magt, som man drog en tung lære af. I november 1943 var departementschefen i Justitsministeriet på tjenesterejse til Stockholm for at forhandle om et tættere samarbejde mod kommunisterne. Her kunne han oplyse de svenske kolleger om at DKP forberedte en kup-regering i Odense, når tyskerne var ude af landet! Frygten for et sådant scenarie med revolution og borgerkrig blev bestemmende for de legale kræfters overlevelsestrategi i resten af krigen.

Stillingen efter den 29. august med undtagelsestilstanden og regeringens ophør var tynget af usikkerhed og frygt. Den før så "venlige" dr. Best, den øverste tyske civile myndighed i Danmark, rasede offentligt imod "dette latterlige, lille land", der havde vovet at byde Tyskland trods, og indberettede til Berlin, at "den danske paradehest" var død. Dvs. at det shownummer som Danmark havde været i den tyske propaganda nu var likvideret. Rygterne stod i kø om et kommende militær- eller SS-diktatur, der ville lægge Danmark åbent for den tyske terror. Statsminister Scavenius skældte politikerne ud for at løbe af pladsen, og kun tænke på stemmerne og det næste valg. Flertallet i det gamle ministerium støttede regeringschefen sammen med markante røster

inden for forvaltning, fagforeninger og erhvervsliv – hvilket siden blev glemt i den store fortælling om den 29. august som det afgørende skel mellem samarbejde og modstand.

Men partilederne fastholdt deres nej til at fortsætte kollaborationen under parlamentarisk ansvar og slog hårdt ned på enhver dissens. Dette blev det afgørende stop for en ny regeringsdannelse. På arbejdspladserne løb rygterne, befordret af kommunisterne, at fagbevægelsen forberedte generalstrejke, og at socialdemokraterne ville danne regering alene. Det var *fake news* af allerfarligste slags, ikke mindst set i forhold til tyskerne, og Socialdemokratiets ledelse reagerede med noget nær desperation. Modtrækket blev det herostratisk berømte “chauvinist- og kommunistcirkulære”, der udsendtes til de socialdemokratiske tillidsmænd den 2. september 1943.⁴

Cirkulæret er ét langt dementi af påstanden om, at begivenhederne i august skulle have demonstreret samarbejdspolitikens fallit. Tværtimod:

“Gennem tre år viste vor politik sin berettigelse og sin holdbarhed. Målet: at skåne land og folk for krigstidens ulykker nåedes så vidt, at ingen anden politik kunne have givet blot tilnærmelsesvis lige så godt resultat, og således kunne det sikkert have fortsat lige til krigens afslutning til gavn for det danske samfund og for hvert enkelt medlem af vort lands befolkning”.

Men vejen blev undermineret af

“den koalition af chauvinister og kommunister, der ansvarsløst og skjult har forsøgt at fremskaffe en anden mentalitet i befolkningen ... Derfor er ansvaret deres for den situation, der nu er opstået, og de skal fastholdes på deres ansvar for, at det inden krigen sluttede kom dertil, hvor vi i øjeblikket befinder os.”

Cirkulæret vakte voldsom uro og forargelse. Den illegale presse kaldte budskabet for goebbelsk propaganda, hvilket var at vente, men kritikken rakte langt ind i partiets egne rækker. Partitoppen forsøgte at tørre fadæsen af på formanden, Alsing Andersen, der havde underskrevet. Det skyldtes en ekspeditionsfejl, fortalte den hidtidige tidligere socialdemokratiske statsminister Vilhelm Buhl til de konservative venner på Rigsdagen, og Alsing Andersen påtog sig ansvaret som den loyale partisoldat han var. I dag ved vi at hele ledelsen stod bag, og at parolen skyldtes Hedtoft, formuleret på et hemmeligt partimøde dagen før. Cirkulærets umiddelbare rationale var, som anført, at slå rygstormen ned og få skabt opslutning og ro. Men på gaden blev det læst som det generalopgør med bruddet det også var, og endte som en taktisk brøler, der demonstrerede hvor langt landets førende parti stod fra de her-

skende stemninger og nogen form for modstand. Udadtil måtte ledelsen gøre gode miner til slet spil, men indadtil begræd man ulykken. “Som om livet blev værd at leve den 29. august”, hedder det i et samtidigt notat af H.C. Hansen, der var blevet fyret af tyskerne som partisekretær sammen med Hedtoft i 1941. Så sent som i 1944 belærte Alsing Andersen vrede kammerater om at bruddet var kommet for tidligt – underforstået: at det aldrig burde være kommet!

Krisen landede dog blødere end frygtet. Vi tør tale om et klassisk eksempel på den berømmede danske pragmatisme. Resultatet blev det såkaldte departementschefstyre, der fortsatte kollaborationen uden politisk ansvar, men med politikerne som vagthunde i kulissen – der altså kun afgav den halve magt. Værnemagtsgeneralen Hermann v. Hanneken havde ønsket en hårdere kurs og var sur. Men den rigsbefuldmægtigede Werner Best kunne være tilfreds. Han havde fået et nyt kollaborationsinstrument, der var lettere at håndtere end det gamle, fordi den danske modpart ikke længere kunne undskylde sig med “parlamentariske hensyn”, og det gav ham den ønskede kontrol over Danmark.

Sommeren 1943 blev krigens store vendepunkt. Til lands, til vands og i luften mistede tyskerne initiativet, og vandt det aldrig igen. Nok tabte fredsuforien, der havde båret Augustoprøret oppe, pusten ved årets udgang, men forventningerne om et tysk nederlag holdt sig og gav freden og dens problemer en stadig højere prioritet i den neutrale og allierede verden.

For politikerne betød bruddet i august et taktisk nederlag der sved, men uden at det førte til noget skift i hovedstrategien. Denne forblev til det sidste, dvs. til Tysklands kapitulation, at fastholde så meget af den statslige suverænitets som muligt og forhindre at verdenskrigen med alle dens ulykker og omvæltninger slog ind over Danmarks grænser. Derfor allierede de sig heller aldrig med modstandsbevægelsens krigsprogram, men gjorde tværtimod hvad de kunne for at obstruere i situationer, hvor fredsbesættelsen stod på spil.

Som berørt var frygten for krigen tæt sammenvævet med frygten for at modstandsbevægelsen, og her især kommunisterne, kunne profitere af dens radikalitet og blive en indre trussel imod det demokratiske, politiske system. Derfor blev målet for de tidligere samarbejdspartier at isolere og neutralisere de illegale kræfter, en politik der udfoldedes over en bred front igennem efteråret og vinteren 1943/44 og – synes det – med et betydeligt held. Først da Frihedsrådets sejr i den københavnske Folkestrejke i sommeren 1944 demonstrerede politikernes magttab og inddæmningsstrategiens fallit, skiftede man spor i en mere aktivistisk retning, der skulle gøre det legale Danmark til medkæmper – uden at man dog mistede hovedmålet af syne. Også dette forløb gennemførtes med betydelig succes, som den hurtige normalisering efter kri-

gen viser. Men vi holder os til situationen i 1943, som den der har relevans for spørgsmålet her.

I inddæmningen af modstandsbevægelsen stod den opløste, men i sin kerne intakte, hær i centrum. I midten af oktober henvendte Buhl og Hedtoft sig til den svenske regering med en anmodning om militær hjælp i en mulig kaos- eller kupsituation. Svenskerne trænede sagen af hensyn til tyskerne og neutraliteten, men tillod at man opstillede en brigade af danske officerer i Sverige med samme formål. Hjemme forbød hærledelsen aktivistisk indstillede befalingsmænd at tilslutte sig den illegale kamp og opbyggede i stedet militærgrupper af officerer og andre pålidelige (de såkaldte 0-grupper), der kunne optræde som regeringens stødtropper i en kritisk situation, og som stod uden for Frihedsrådets kontrol. Man rettede også sine efterretningsaktiviteter imod de illegale – alt sammen i nøje forståelse med politikerne.

Da Frihedsrådet henvendte sig med tilbud om optagelse, svarede politikerne afvisende. De opfattede Rådet som politisk betydningsløst og som en kommunistrede og ville ikke gennem deltagelse eller associering kompromittere kollaborationen. I løbet af efteråret fandt socialdemokraterne og de konservative sammen i en føringsgruppe, der skulle lodse statsskibet igennem den sidste turbulente tid. Et resultat blev den første ministerliste til den kommende befrielsesregering, godkendt af kongen. Her havde man nok siet de tre upopulære upolitiske ministre fra, men modstandsbevægelsen var ikke repræsenteret. Det syntes som om intet alvorligt var hændt.

Det var det politiske bagtæppe som korrespondancen mellem Hedtoft og Fog førtes imod. Det tegnede ikke godt for en forsoning.

Større optimisme var der heller ikke at hente, hvis vi ser nærmere på fjendskabet mellem Socialdemokratiet og DKP.

Augustoprøret med modstandssynspunktets sejr står som et af højdepunkterne i den kommunistiske fortælling om partiets heroiske indsats under besættelsen. Den blev det knusende argument for at DKP igennem alle trængsler og forfølgelse havde haft den rette strategi. Og den blev model for, hvordan det kunne lykkes at mobilisere masserne imod regeringspolitikken og bringe denne til fald. Som Centralkomiteen (CK) proklamerede, havde den anlagte nationalfrontstrategi demonstreret sin styrke og bragt modstanden et stort skridt frem imod det direktiverne kaldte “de højeste kampformer”, herunder den væbnede frihedskamp med opstanden til slut.

Men i den interne evaluering måtte CK også konstatere at det ikke var lykkedes at etablere den ønskede enhed i strejkefronten, fordi socialdemokratiske ledere både centralt og lokalt havde kæmpet imod. Siden 1930'erne havde DKP tilbudt forhandlinger om enhed i arbejderbevægelsen – og lige så prompte var tilbuddet blevet afvist. Men nu var situationen, med partiet i

fremdrift og Socialdemokratiet i defensiven, moden til det store fremstød, der kunne forstærke befrielseskampen og skabe en organisatorisk platform for opgøret efter krigen.⁵ I erkendelse af det ulige styrkeforhold og ledelsens modstand gjaldt taktikken at skabe en sådan aktionsenhed "fra neden". Den ville omgå og isolere toppen og var især rettet imod de faglige tillidsmænd, der havde vist sig flytbare i august – og så naturligvis den store masse af menige arbejdere. Kampagnen blev ledsaget af en forbitret offensiv mod de politiske og faglige ledere som "forrædere" og "kapitulanter", der skulle udrenses, dvs. fjernes fra deres poster.

Socialdemokratiet og De samvirkende Fagforbund svarede tilbage med samme mønt. Man forsvarede septembercirkulæret og anklagede DKP for at have givet tyskerne et påskud for at ændre hele Danmarks stilling og starte jødeaktionen. Den store anklage lød, at kommunisterne havde svækket den fælles danske front – underforstået, at det var en front som disse ikke havde nogen del i. Interne informationer i oktober og november viderebragte og udbyggede rygterne om at DKP samlede våben og forberedte kup. Det hedder at kommunisterne nu havde kastet masken og vist at de var villige til at udnytte også "de vanskeligste nationale situationer" til eget partipolitisk formål. Ordkrigen kulminerede foreløbigt med kommunisternes kampskrift "Arbejderne kræver? handling", rettet imod den socialdemokratiske faglige ledelse og udsendt i de samme uger som Fog kontaktede Hedtoft. Her blev navngivne socialdemokrater hængt ud for at gå tyskernes ærinde, for at have deltaget i klapjagten på kommunisterne, og for at have svigtet arbejderklassen både før og i august. Det kunne næsten ikke blive værre.

Det kan undre at CK på denne baggrund så nytte i at tage kontakt til Hedtoft. Men her talte bekymringerne for den antikommunistiske bølge mest, selv om ledende kommunister siden hævdede det modsatte. Her kan også henvises til Frihedsrådets første pjece, "Når Danmark atter er frit", der udsendtes i november – i øvrigt med Fog som hovedforfatter. Man hæfter sig gerne og med rette ved dennes programatiske karakter, men glemmer ofte at den direkte anledning til udsendelsen var at imødegå anklagerne for at have et udemokratisk og kommunistisk mål efter krigen. Tilsvarende udsendte CK i december 1943 pjecen "Vi kæmper for et sandt demokrati", også denne en vigtig del af kampagnen for at slå antikommunismen ned. Modstanderne måtte naturligvis spørge, hvad DKP forstod ved "sandt demokrati."⁶ Dette problem skal jeg siden tage op.

I korrespondancen mellem Fog og Hedtoft finder vi enkelte udsagn, der belyser den umiddelbare optakt til forbindelsen i november. Hertil kommer Fogs desværre noget upræcise erindringer *Efterskrift* fra 1976. Ifølge disse blev initiativet taget af Fog med et brev i september eller oktober, der opfordrede

Hedtoft til at optage kontakt med Frihedstrådet og helst træde til som medlem.⁷ Det er uklart om Fog allerede ved den lejlighed rejste det spørgsmål der blev hovedtema i november, nemlig kampagnen mod kommunisterne. Fog er selv usikker, og som jeg ser det, må det anses for ret usandsynlig at han skulle have belastet en sådan første og delikat åbning med så voldsomme anklager og kritik. Efter brevet fulgte et møde ansigt til ansigt, som vi ikke finder refereret, men hvor Hedtoft må have sagt nej til forslaget med den ovenfor anførte argumentation om ikke at ville kompromittere partiet og fagbevægelsen ved et ja. Fog husker at Hedtoft også afgav svar pr. brev. Men her må der være tale om en forveksling med brevet i november. Det tyder også andre forhold på.⁸

I øvrigt var de to enige om at holde kontakten hemmelig, og Hedtoft blev derfor fortørnet, da Fog i sit andet (det her publicerede) brev fortalte at han havde gemt det første i kopi. Det opfattede Hedtoft som en manøvre, der kunne eller skulle hænge ham ud efter krigen. Selv, hævdede han, at have destrueret det første brev, og Fog måtte til køkkenvasken og brænde papiret af. Ikke underligt at han blev noget forbløffet, da Mogens Nielsen mange år senere kunne sende ham hans brev nr. 2, som historikeren havde fundet i Hedtofts arkiv. Aftalen gjaldt åbenbart kun den ene part!

Det er oplagt at Hedtoft mødte Fog med største skepsis og mistillid, og at han til det yderste var på vagt over for at blive lokket i en kommunistisk fælde. Det var også det politiske omdømme der stod på spil. Denne mistro er det værd at have i erindring, når vi går til læsningen af brevene i november.

Forbindelsen mellem de to blev ifølge Hedtoft formidlet af "vor fælles ven", der formentlig også lånte sin lejlighed på Østersøgade i København til den ovennævnte samtale. Denne fælles ven var ingeniør Herman Dedichen. Fog havde mødt ham i september gennem major Flemming B. Muus, chef for den britiske sabotageorganisation, SOE, i Danmark, og de tre så hinanden hyppigt i tiden derefter. Dedichen var i denne periode en slags grå eminence i modstandens politiske netværk med en vis indflydelse både legalt og illegalt. Derfor er han værd at ofre en side på:

Herman Dedichen (1896-1958) var storaktionær i Politiken og radikal, men i kraft af sin opvækst og sit arbejde som ingeniør vestvendt orienteret og en tidlig modstander af samarbejdspolitikken. Han mødte og hjalp de første SOE-agenter, der blev kastet ned i 1942 og etablerede et tæt samarbejde med Muus. Fra sin post på Politiken havde han gode relationer til førende politikere som Hedtoft og Buhl samt de konservative Aksel Møller og Ole Bjørn Kraft, og efter bruddet i august arbejdede han på en tilnærmelse mellem politikerne og modstandsbevægelsen. I kraft af sin selvbestaltede stilling som formidler og forhandler mellem de to parter – og fra tid til anden med nogen

manipulation – fik han en ikke uvigtig rolle at spille. Modstandsbevægelsens store historiker Jørgen Hæstrup formulerer det på denne måde: “Havde han aldrig de afgørende replikker, var han oftest at finde i halvmørket i scenens baggrund”.⁹ I løbet af 1944 gled Dedichen helt over i politikernes lejr og blev en modstander af Frihedsrådet. Men i den her skildrede periode stod han endnu på modstandens side.

Dedichen fik kontakt til SOE via udenrigskorrespondent på Politiken Erik Seidenfaden (1910-90) og opretholdt forbindelsen til ham, også efter at Seidenfaden slog sig ned i Stockholm som leder af modstandsbevægelsens nyhedsbureau, Dansk Pressetjeneste. Som venner og meningsfæller havde de samme syn på det legale og det illegale Danmark som komplementære faktorer i frihedskampen, og deres bevarede korrespondance er ikke mindst takket være Dedichens placering med et ben i hver lejr en vigtig kilde til de politiske makinationer i besættelsens sidste år.¹⁰

Et brev fra Dedichen til Seidenfaden den 8. november går tæt på spillet i efteråret 1943. Den centrale del gengives her:

“Rent politisk sker her jo intet videre sensationelt, rent bortset fra den, som du måske allerede er bekendt med, højrevridende indstilling, som hele Socialdemokratiet med vores fælles ven¹¹ i spidsen har. Den egentlige grund er selvfølgelig kommunistfrygt, og særligt ængster man sig for det store interregnum mellem den dag, da tyskerne forlader landet, og en nogenlunde ordentlig regering på ny vil overtage magten. Dette interregnum kaldes, når det omtales, “de lange knives nat”, et meget talende udtryk, som bedre giver dig forståelse af, hvad man er bange for. Du må heller ikke se helt væk fra den rolle, som, Schalburgkorpset¹² vil spille i denne periode selvom jeg personligt ikke tror, den bliver så alvorlig, som mange mener. Imidlertid er de herrer yderst velbevæbnede, og man anslår deres antal i dag til hen ved 6000. Givetvis er de derfor en faktor, som man ikke helt kan se bort fra. På den anden side er det egentlige kommunistparti og med egentlig mener jeg den kerne, som er tilbage efter lederens¹³ arrestation og bortførelse til Tyskland, yderst disciplineret og villig, jeg har grund til at tro på særlig basis, til et samarbejde med de borgerlige partier. Ikke desto mindre eksisterer der flere celler med kommunisttendenser, som er uregelmæssige, de retter sig ikke efter partiets direktiver, og også disse celler må man regne med i den omtalte lange nat. Dertil kommer, hvad du jo sikkert er opmærksom på, den plan, der eksisterer, og som fra alle partiers side er omhyggeligt udarbejdet, at officererne efter grundig træning og bevæbning i Sverige skal komme herover og overtage ledelsen, eventuelt forsvaret, nedkæmpningen o.s.v. af Schalburgkorpset,

uafhængige kommunister o.s.v. Hvad en sådan officersindblanding vil betyde, ved endnu ingen. Personlig har jeg til de ledende udtrykt min store skepsis over for, hvad følgerne vil blive, da et militærdiktatur, hvor mildt det end måtte udfolde sig, dog smager for meget af nazisme til, at jeg f.eks. kan anbefale det. Det er lykkedes mig at få dem til at forstå denne fare, og såvidt det er gørligt tager man de herrers æresord i håb om, at dette vil holdes, på, at de intet foretager sig uden efter ordre fra landets lovlige regering. Min personlige mening, der naturligvis kun har ringe værdi, er dog den, at bortset fra små voldsomheder, nedskydning af visse prominente nazister o.s.v. sker der intet videre, og en konstitutionel regering med Buhl som chef automatisk vil dannes. Valget bliver dog ikke, som mange tror, udskrevet efter et par måneders forløb, men det varer utvivlsomt mindst et år, gemytterne skal falde til ro, og heri er jeg enig, ja i virkeligheden har jeg arbejdet på det”.

Den 25. november, dagen efter Hedtofts svar til Fog, og måske direkte foranlediget af dette, fulgte Dedichen sagen op med en ny hilsen til “Kære ven”, underskrevet med dæknævnet “Sømanden”. Det relevante afsnit lyder:

“Det interessante, jeg berørte i et af de sidste breve, er forholdet Socialdemokratiet – kommunisme. Jeg er halvt ufrivillig blevet en “forligsmand” og gør mit “damnest” for at forlige de to partier, et Herkules-arbejde, som møder de pudsige personlige intriger og mindreværdskomplekser. I går kom jeg pludselig et langt stykke på vej, men det vil utvivlsomt føre for langt at fortælle dig det hele. Sagen er imidlertid den, at vi risikerer en splittelse af den demokratiske front efter krigen, hvis det ikke lykkes at forlige dem i den forstand, at de i det mindste kæmper kampen med blanke våben. Socialdemokraterne er måske endnu mere end det københavnske burgøjseri grebet af en afsindig bolchevikfrygt, og da denne desuden er blandet med en personlig rædsel for mandattab, indser du nok, hvor vanskelig opgaven er. At Socialdemokratiet som følge af dette mere og mere hælder over ad højre til, er kun naturligt, og de er snart mere forsvarsvenlige og kongetro end Christmas Møller. Det bliver ingen let tid, når vi atter bliver alene i landet, mon det klogeste ikke er i nogle år at holde sig helt væk fra det politiske spil. Det modsatte kan være lige så sandt, d.v.s. at det netop er klogt til den tid at slå til”.

Nu var socialdemokraterne på Christiansborg ikke de eneste der lå under for kommunistforskrækkelsen. Denne havde et langt videre greb. Den 6. november meddelte den konservative partitop til Christmas Møller i London at

kommunisterne “stikker betydelige våbenlagre til side, som synes hengemt med henblik på de indre magtforhold efter besættelsen...”. Konklusionen lød “at den hjemlige mistænksomhed overfor kommunismen vil få afgørende indflydelse på de beslutninger, som skal træffes med tiden umiddelbart efter besættelsen for øje”.¹⁴ Også højregrupper inden for modstandsbevægelsen, således en talsmand for partiet Dansk Samling, advarede og lovede i en samtale med Hedtoft hjælp til en parlamentarisk regering i en kaossituation.¹⁵ Der lå altså et kraftigt pres på Fog, da han den 16. november skrev til Hedtoft og anmodede om en samtale.

Mogens Fog til Hans Hedtoft¹⁶

Tirsdag, 16-11.43

Jeg vil meget gerne tale med Dem. Det drejer sig om en sag, som ligger mig meget på sinde, og som jeg venter, De vil hjælpe mig med at få klarlagt, fordi De vil indse, det er til fordel for en rolig udvikling i vort land. Nemlig følgende:

Gennem både vore F.D. grupper¹⁷ og forskellige private folk, der ikke står frihedsbevægelsen nær i øvrigt, hører jeg i den sidste tid oftere og oftere, at der nu lægges grund til et blodigt efterspil i Danmark efter krigsafslutningen. I de sidste dag har jeg fået denne meddelelse bekræftet fra tre steder: en konservativ, velinformeret mand, en Arne-Sørensenmand¹⁸ og en af vore grupper, der består af 2 kommunister, en “national” og 2-3 indifferente “fagmennesker”. (Dette for at vise Dem, at informationsvejene er allehånde).

Samstemmende forlyder det, at der er ved at danne sig en officers-sammenslutning med det formål efter krigen at afværge et kommunistisk kup. Også de officerer, der rejste til Sverige, skulle have samme formål. Som grundlag for frygten m.h.t. et kommunistisk kup nævnes dels almindelige formodninger, dels at der skal være “funderet” planer, hvori kommunisterne afslører deres hensigter. Jeg har dog ikke talt med nogen der selv har set disse planer.

Men yderligere tilføjede min konservative kilde, som ikke kan mistænkes for nogen kærlighed til kommunisterne, men som er en ærlig

---

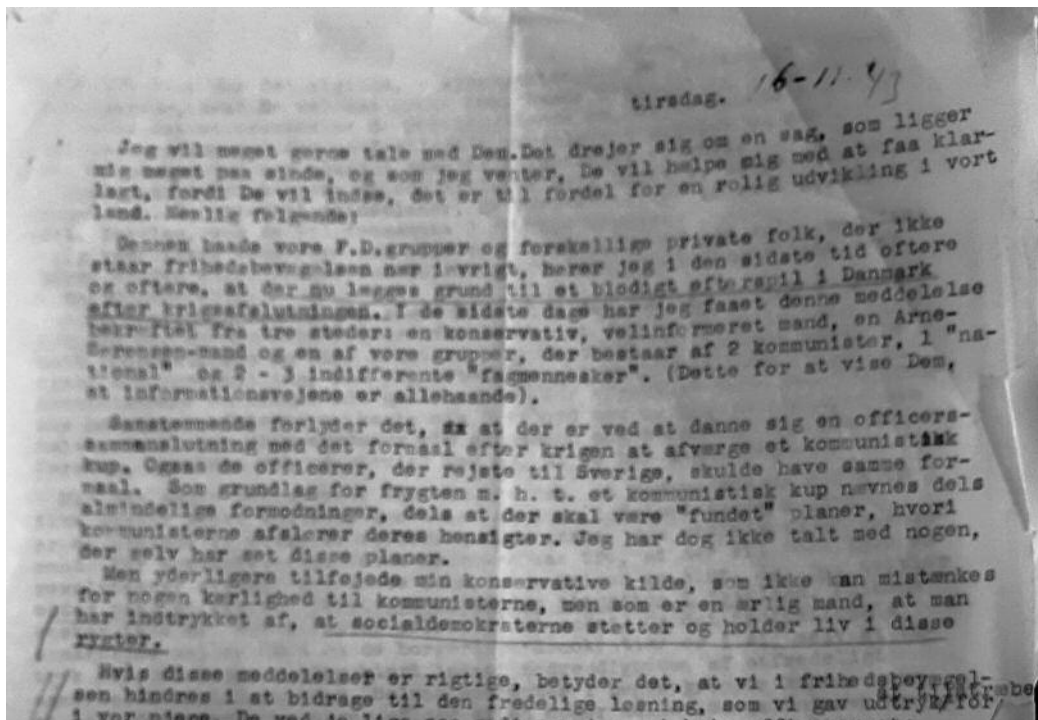
mand, at man har indtrykket af, at socialdemokraterne støtter og holder liv i disse rygter.

Hvis disse meddelelser er rigtige, betyder det, at vi i frihedsbevægelsen hindres i at bidrage til den fredelige løsning, som vi gav udtryk for at tilstræbe i vor pjeces.¹⁹ De ved jo lige så godt som jeg, at hvis officerer etc. forbereder sig på at "hindre et kup", så skal der kun et tilfældigt intermezzo til et sted i landet, – som ikke engang behøver at være udført af kommunister, men af tilfældige bøllede eller opfanatiserede elementer, før det hele brænder løs.

Som jeg før har sagt Dem: Jeg føler mig medansvarlig for, hvad der sker i mit land, hvis jeg ikke har protesteret derimod eller søgt at øve indflydelse derpå i tide. Jeg tror om Dem, at De har samme samfundsmæssig grundindstilling. Derfor skal vi tale rent ud.

Når jeg nu siger Dem, at jeg ved,²⁰ kommunisterne fuldt ud står på det grundlag, pjecen gav udtryk for (og hvis princip De formentlig anerkender,) så betyder ordet ved i min mund en lige så begrundet overbevisning, som når jeg siger at jeg ved, tuberkelbacillen er årsag til tuberkulose. Vi læger opdrages til stor respekt for at kalde noget viden. Min faste og sikre overbevisning om, at kommunisterne ikke påtænker noget kup, bygger på for det første personlige erfaringer, for det andet en nøgtern politisk vurdering.

Det første: Som jeg sagde Dem sidst har jeg set min opgave i disse år i at bidrage til en koordination af de kræfter, der havde samme mål i frihedskampen, på linje med det samarbejde, der foregår i alle besatte lande og internationalt mellem Sovjetunionen og USA-England. Jeg er herved kommet kommunistisk parti på nærmere hold end i de foregående 13-14 år, hvor jeg intet har haft med dem at gøre, udover at jeg i perioder, nemlig når jeg blev krævet, betalte kontingent. Jeg er for tiden ikke medlem af partiet, fordi jeg vil stå frit, helt frit i denne periode. Om jeg senere bliver medlem eller ikke afhænger først og fremmest af, om jeg kan følge kommunisterne i deres fremtidige politik. Én ting ved jeg med mig selv: Jeg er en fribåren mand og lader mig ikke forføre til at gå imod min overbevisning. Nå, men altså (tilgiv at jeg blev lidt højt-ravende): I mit arbejde har jeg regelmæssig forbindelse til en ledende mand indenfor partiet og ved en enkelt lejlighed har jeg talt med A.J.,²¹

der er den drivende politiske kraft efter at A.L. er væk. I alt hvad de folk siger ligger, at de tilstræber en fredelig, demokratisk politik i efterkrigsperioden. De har overfor deres medlemmer bestemt advaret mod udskjelser som dem, der fandt sted i Odense (sadistisk klipning af pige, ødelæggelse af hjem etc.) Da Frihedsrådets pjece blev forelagt dem af deres repræsentant i Rådet, som helt gik ind for dens principper på forhånd, opstod der en diskussion om, hvorvidt dødsstraf i visse tilfælde ikke var det rigtige, – synspunkter som visse "nationale" også ventilerede, hvad De vel kan tænke Dem. Både i Rådet og i partiet lykkedes det at overbevise de yderliggående om, at vi skulle holde os til de strafferammer, der er fastlagt i grundlovens bogstav og ånd. Men herudover var der også i partiet fuldstændig enighed.

Også på talrige andre måder afslører de i partiet, at de ikke vil noget kup. De efterkrigstidsplaner, de forbereder, er af rent politisk art, forslag, som de vil fremsætte i den nye rigsdag.

Og yderligere venter de nok alle en fremgang ved et nyt valg, men ikke nogen vældig sejr. Enhver ved jo, at pludselige omvæltninger ikke sker i det danske folk. –

*Udsnit af
Mogens Fogs brev
til Hans Hedtoft
16.11.1943.
(Hans Hedtofts
arkiv, Arbejder-
museet og Arbej-
derbevægelsens
Bibliotek og Arkiv)*

Nu ser jeg Dem smile og sige: Så talte den ræv til de lam! Deres syn på mig og min stilling er utvivlsomt, at jeg er en ærlig, men lidt naiv idealist, som nu bliver brugt af kommunisterne. Ja, måske nærer De også den forestilling, som jeg ofte har truffet blandt borgerlige, at kommunisterne nu bruger min godtroenhed, for engang at lade deres diaboliske hensigter afsløres og kaste mig overbord med en hånlatter over min naivitet. At jeg selv vurderer min situation noget anderledes, kan De nok forstå, og tiden vil overbevise Dem om, at De har taget fejl.

Men den anden begrundelse for min tro på, at kommunisterne virkelig ikke ønsker andet end det, der står at læse i Frihedsrådets pjece, er en almindelig politisk vurdering. Den samme, som formentlig er bestemmende for kommunisterne. Intet menneske kan tro, at der vil foreligge en revolutionær situation i dette land, når krigen er slut. Ja, jeg tvivler endog på, at der vil foreligge en sådan situation i Tyskland. Folkene ønsker ikke det ene diktatur afløst af det andet. Og det internationale samarbejde mellem USSR og de borgerlige demokratier er i sig selv et udtryk for, at begge parter klart indser nødvendigheden af et fredeligt samarbejde ud i fremtiden. Selvom elementer i begge grupper kunne ønske at lade det nuværende opgør afløse af et opgør mellem Sovjetunionen og de kapitalistiske lande, ved de, at de ikke vil have kraft dertil. At krigen vil medføre en radikalisering af arbejderklassen i alle lande er vi jo enige om. Jeg begynder at tro, at der er en mulighed for, at man gennem denne radikalisering vil kunne fremskynde en overgang til socialisme ad politisk, ikke revolutionær vej. Om De vil: ad den vej, som Socialdemokratiet principielt har tilstræbt. Men vigtigere end hvad jeg tror, er det, at ledende kommunister ikke alene herhjemme men verden over, synes at mene det samme. Det er let at se, hvad der vil ske, hvis det viser sig rigtigt: Der bliver en basis for et samarbejde mellem socialdemokrater og kommunister. Det er lige så let at forudsige, hvad der vil ske, hvis det ikke viser sig at være rigtigt, men kapitalismen stabiliserer sig: enten vil så kommunisterne atter slå ind på en revolutionær kamp, eller der vil dannes partier til venstre for både socialdemokrati og kommunisme, som optager denne linje. Men det er i alle tilfælde ting, som først vil ske om adskillige år.

Det umiddelbart foreliggende er imidlertid vigtigere i øjeblikket, og det er, at hvad enten De tror på kommunisternes gode vilje dertil eller ikke, så er det deres eneste mulighed for at vinde indflydelse, at de følger den linje, de objektive forhold anviser. Og den er ikke noget kup, oprør,

---

---

revolutionært æventyr, men en politisk indsats på forfatningsmæssig basis. Rødderne til denne indstilling finder De allerede herhjemme i den kommunistiske erklæring ved partiets indtræden i Rigsdagen i 1933 – og har de svigtet de løfter, de dengang afgav? Og videre finder De den i Aksel Larsens erklæring i 1938 – og blev den ikke fulgt så længe, der overhovedet var mulighed for parlamentarisk indsats herhjemme?

Selvom De ikke vil tro på mine personlige indtryk fra samarbejdet med kommunisterne, vil De dog indrømme mig rigtigheden af de politiske betragtninger. Og gør De det, ja, så må konsekvenserne være, at De hjælper med til at afværge de ulykker for land og enkeltpersoner, som blodige opgør²² vil betyde. Lad mig gentage: Selvom kommunistisk partis ledelse og medlemmer alle som én tilstræber at undgå optøjer, ville disse meget let blive udløst af tilfældige personer, det de borgerlige kalder pøbel, og det vil blive signalet til, at officersorganisationen griber ind og vælter ansvaret over på kommunisterne.

Og så et rent personligt indskud: Hvis virkelig socialdemokraterne puster til den antikommunistiske ild på det²³ grundlag: at de imod bedre vidende eller blot mod enhver rimelig fornuftsbetragtning foregøbler borgerskabet faren for et kommunistisk kup, så er det en gemen fremgangsmåde. Så er det et forsøg på at fremme snævre partiinteresser uden hensyn til landets vel, ja, så er det en direkte hjælp til nazismen. De argumenter, der bruges i denne kampagne, er jo direkte taget ud af Goebbels propaganda, eller red. Høyers, Krenchels²⁴ etc. Og til gavn for tyskerne, fordi det splitter modstandsbevægelsen. Og yderligere: så står det for mig således, at de elementer, som ikke har turdet eller villet gøre en indsats for bekæmpelsen af nazismen (hvilket efter min opfattelse vil sige deltagelse i frihedsbevægelsen), nu griber en lejlighed til at dulme deres samvittighed ved dog at “gøre noget for fædrelandet”, ved at forberede den langt billigere og mere urisikable aktion, når tyskerne alligevel er slået – af de andre lande. Socialdemokratiet rækker herved reaktionen en hjælpende hånd. Alt sammen forudsat, at mine oplysninger om den socialdemokratiske inspiration til genopvækkelse af bolsjevikforskrækkelsen er rigtig.

Og selve fremgangsmåden: at konstruere falske planer, som man derpå “finder” er direkte kopieret af tyskerne.

Jeg ser én udvej af dette truende angreb på demokratiet, og det er en

---

nøje kontakt mellem alle interesserede parter, og hertil hører kommunisterne. Det er folk af vores, Deres og min, generation, der skal føre dette land videre. Lad os da komme på talefod. Vi kan ikke være enige om den vej, der bør følges, men vi kan være enige om målet: en udbygning af demokratiet, ikke alene politisk men også et økonomisk demokrati. Og vi kan sikkert også blive enige om at kæmpe om folkets tilslutning til vore ideer på et renligt grundlag., at udkæmpe vor kamp med blanke, saglige våben. Der er i frihedsbevægelsen kommet en forståelse mellem folk af vidt forskellige politiske opfattelser. Disse folk, der praktisk taget ikke tidligere har tilhørt de udøvende politikeres kreds, har i hvert fald fået den respekt for hinandens meninger, at de ikke i fremtiden ønsker at mistænkeliggøre hinanden eller falde hinanden i ryggen. Jeg tvivler ikke om, at partierne, "de gamle partier", i kraft af deres apparat og presse efter krigen vil være i stand til at knuse denne bestræbelse for saglighed og reel indbyrdes kappestrid. Men er det virkelig ønskeligt, at dette sker? Nej og atter nej.

Tænk nu over, indtil vi ses, om De ikke synes, jeg har ret. Jeg ville være meget lykkelig, hvis jeg kunne lægge hånd til en sandfærdig og renlig politisk udvikling i dette land (Frygt ikke, selv har jeg ikke politiske aspirationer, men vil intet hellere end at vende tilbage til min læge- og forskningsgerning). Jeg ser en udvej deri, at man samlede politikere af alle²⁵ partier til drøftelse og aftaler, og hvis de heller ikke heri ville se en garanti for kommunisternes fredelige hensigter, ja, så er der den mulighed at sammensvejtse de militære organisationer, der skal være under dannelse, på en sådan måde, at kommunisterne ikke kunne²⁶ "gøre sig fri" af dem. Jeg tør ikke sige, at kommunisterne er villige til at indlade sig i sådanne forhandlinger, men jeg ville – hvis det ønskedes fra anden side – meget gerne udøve al den indflydelse, jeg kunne opbyde, på at få dem til det. Men først må jeg have at vide, om man virkelig fra Deres partis og andre partiers (vel især konservatives) side var villig til noget sådant.

Af dette brev har jeg taget en kopi, men naturligvis får ingen den at se, hvis vi ikke kan blive enige derom.

Mange venlige hilsener —

Hans Hedtoft til Mogens Fog²⁷

“PERSONLIGT OG FORTROLIGT

Onsdag 24/11 1943.

Fremfor samtale foretrækker jeg efter overvejelse af flere grunde at give udtryk for min mening i dette brev, som jeg lader overrække gennem vor fælles ven. En grund er, at jeg både har talt med Dem og nu også skriver til Dem som privatperson²⁸ og uden fjerneste mandat fra mit parti eller andre. Af grunde, De formentlig kender, er jeg fratruddet partis ledelse. En anden grund er, at De meddeler mig, at De har taget kopi af Deres brev! Lad mig blot sige Dem, at jeg hidtil ingen tanke har haft om benyttelse hverken af vor samtale eller vor brevveksling nu eller senere. Deres første brev er brændt.

Når jeg nu skriver til Dem, er det også fordi vor samtale og Deres brev har givet mig det indtryk, at De – i det mindste indtil nu – overfor mig er optrådt fair og ikke har haft politiske b hensigter e. a. for Deres henvendelse. Min skepsis overfor det parti, De plæderer for, har jeg ikke lagt skjul på, og jeg må åbent sige Dem, at den ikke er overvundet efter, at jeg har set partiets virksomhed i den det påtvungne illegalitet. Det er ikke nogen god begyndelse til kappestrid på redeligt grundlag, når Deres politiske meningsfæller i de skrifter, som de udsender for tiden,²⁹ gør alt for direkte og indirekte at mistænkeliggøre både det socialdemokratiske parti og den faglige bevægelses tillidsmænd. Der spilles netop i øjeblikket på hele det gamle register af personlig nedrakning og ophidselse, og dertil følger man ny, ærekrænkende mistænkeliggørelse af os som folk, der går tyskernes ærinde o.s.v. Dette sker samtidig med, at man taler om nationalt sammenhold. Men endfin har De, de anskuelser, De udvikler i Deres brev, og har De den autoritet i dette parti, De forudsætter, og vil De sætte kræfterne ind for, at den politiske kappestrid nu og i fremtiden skal foregå på renligt grundlag og kæmpes med blanke og saglige våben o.s.v., ja, så ville jeg være en utilgivelig dogmatiker, hvis jeg ikke opmuntrede og tilskyndede Dem i dette forehavende, der falder sammen med mine egne og mine venners ønsker.

PERSONLIGT OG FORTROLIGT.

Onsdag 24/11 1943.

Derefter til det, De har hørt og spørger om (og omtrent allerede proce-

derer på):
Fremfor Samtale foretrækker jeg efter Overvejelse af flere Grunde at give Udtryk for min Mening i dette Brev, som jeg lader overrække gennem vor fælles Ven. En Grund er, at jeg baade har talt med Dem og nu ogsaa skriver til Dem som Privatperson og uden fjerneste Mandat fra mit Parti eller andre.

Af Grunde, De formentlig kender, er jeg fratraadt mit Partis Ledelse. En anden Grund er, at De meddeler mig, at De har taget Kopi af Deres Brev! Lad mig det Socialdemokrati, som jeg føler mig identisk med. Hvordan Fanden kan De blot straks sige Dem, at jeg hidtil ingen Tanke har haft om Benyttelse hverken af vor Samtale eller vor Brevveksling nu eller senere. Deres første Brev er brændt.

Ledelse bestaar af Personer, der er lige saa ærlige i Deres Demokratiske og socialistiske Tro som De og jeg, formelig skulde kunne planlægge noget saadant? Brev har givet mig det Indtryk, at De - idetmindste indtil nu - overfor mig er optraadt fair og ikke har haft politiske Bihensigter e. a. for Deres Henvendelse. Min Skepsis overfor det Parti, De plæderer for, har jeg ikke lagt at De ikke har nogen saade misbrugte mine Oplysninger, skal jeg tale saabent Skjul paa, og jeg maa saabent sige Dem, at den ikke er overvundet efter, at jeg har set Partiets Virksomhed i den det paatvungne Illegalitet. Det er ikke nogen god Begyndelse til Kappelstrid paa redeligt Grundlag, naar Deres politiske Meningsfæller i de Skrifter, som de udsender for Tiden, gør alt for direkte og indirekte at mistænkeliggøre baade det socialdemokratiske Partis og den faglige Bevægelses Tillidsmænd. Der spilles netop i Øjeblikket paa hele det gamle Register af personlig Hedrakning og Ophidselse, og dertil føjer man ny, urekrænkende Mistænkeliggørelse af os som Folk, der gaar Tyskernes Arinde o.s.v. Dette sker samtidig med, at man taler om nationalt Sammenhold. Men enfin

*Udsnit af
Hans Hedtofts brev
til Mogens Fog
24.11.1943.
(Hans Hedtofts
arkiv, Arbejder-
museet og Arbej-
derbevægelsens
Bibliotek og Arkiv)*

Derefter til det, De har hørt og spørger om (og omtrent allerede proce-

derer på):
Socialdemokratiet puster til og holder liv i rygterne om et efter krigen følgende kommunistkup, og vi medvirker ved dannelsen af en officerssammenslutning, som skal slå sligt ned, og har således skylden for et eventuelt blodigt efterkrigsspil her i Danmark!

Ærligt talt: Selve tankegangen forekommer mig at være en fornærmelse mod det Socialdemokrati, som jeg føler mig identisk med. Hvordan fanden kan De fæstne fjerneste lid til rygter om, at det danske

---

Socialdemokrati, som – hvad De nu i øvrigt mener om det – har 90 % af danske arbejdere bag sig, og hvis ledelse består af personer, der er lige så ærlige i Deres demokratiske og socialistiske tro som De og jeg, formelig skulle kunne planlægge noget sådant. Det er jo vanvittigt!

Nå, men årsagerne til rygtet da, vil De vel spørge? – Og i tillid til, at De ikke på nogen måde misbruger mine oplysninger, skal jeg tale åbent til Dem.

Ja, årsagen er antagelig, at man jo længe mand og mand imellem og også i politiske kredse har talt om den situation, der kan opstå her i landet ved et eventuelt tysk sammenbrud. I de kredse, jeg kender til, er opfattelsen den, at der i en sådan situation på fuld grundlovmæssig måde øjeblikkelig må dannes en parlamentarisk regering. Dens opgave bliver at skabe ro og orden i landet, hindre kaos, udskejelser og terror, hvorfra den end måtte blive forsøgt, og dernæst at søge løst de mest påtrængende politiske problemer, man kan enes om, og derefter må den vel udskrive valg. En sådan regering må naturligvis have magtmidler til rådighed, måske både af udenrigs- og indenrigspolitiske grunde bliver dette nødvendigt. Det er naturligt, og i den givne politiske situation vel det eneste politiske mulige, at dette magtapparat bygges på politiet (hvis der altså er noget dansk politi til den tid), og dels den del af værnene, som uden betingelser stiller sig til den parlamentariske regerings disposition. Ja, sådan er altså de tanker, jeg gør mig om de allernærmeste fremtidsproblemer. Jeg kan ikke tro andet end, at de falder sammen med de tanker og planer, alle øvrige danske demokratiske politikere har. Hvordan disse tanker kan blive til den af Dem skitserede diabolske plan mod kommunistoverfald og ditto hetz, ved jeg ikke, men vidende hvilke drejninger samtaler gengivet på anden og tredje hånd får, kan jeg godt tænke mig det.

Jeg har i løbet af de sidste måneder været søgt af mange vidt forskellige mennesker, der alle spekulerede på disse problemer. En forsikrer mig, at der måtte gøres noget, for han havde hørt, at en officers-kamarilla sammen med visse chauvinistkredse forberedte et væbnet kup. Når dagen kom, ville de afregne med 9. april- forbryderne og kommunisterne.

En anden havde hørt, at kommunisterne gennem sabotørgrupperne forsynede sig med våben og forberedte et kup, når tiden var inde! Der var adskillige andre versioner, og de stammede alle fra den store: Jeg – har – hørt – tønde.

Alle mine nærmeste venner og partifæller har været ude for akkurat det samme.

Overfor alt dette har jeg (og vi) beroliget og sagt: Vi har hverken samarbejde med officers-kamarillaer eller illegal kommunistledelse, og ved derfor intet bestemt om, der fra deres eller anden side forberedes det ene eller det andet. Alle har vi hørt mystiske historier om våbenlagre og do. sendinger, men vi ved af gode grunde ingenting. Men vær forvisset om, at vi har tænkt på dette problem, og også, så vidt det lader sig gøre, forberedt sagen. Efter vor mening bør der øjeblikkelig udnævnes en parlamentarisk regering, som både politiet og det danske militær, der kan udstyres, må støtte, og enhver dansk borger har naturligvis pligt til uanset meningsforskel at stille sig bag den. Forsøger enkelte borgere eller grupper selvtægt i en sådan situation, må de pågældende tage skade for hjemgæld.

Hvad andet skal man vel i vor nuværende situation sige eller gøre? Efter Deres udtalelser til mig og Rådets proklamationer forstår jeg, at både De og Deres venner er enige i dette synspunkt.

Med hensyn til Deres tanker om den politiske fremtidsudvikling vil det føre for vidt her at udvikle mine synspunkter. Jeg er enig med Dem i, at socialismen her i landet varigt kun kan fremmes ad politisk og faglig vej, også i, at menneskene her og overalt efter denne krig vil vende sig imod ethvert volds- og diktaturparti. (For mig (og for os) er omvendelse jo ikke nødvendig for fremtidig at forkynde dette evangelium. "Hellere sandt demokrati uden socialisme, end socialisme uden demokrati" – sagde jeg vendt mod den dengang triumferende nazisme på Socialdemokratiets sidste møde i oktober i Forum 1940.³⁰ (Udtalelsen foranledigede for øvrigt, foruden "Fædrelandet"s ventede brøl om "London-agenten", den hæsligste angiver-artikel i "Arbejderbladet" – det var jo før den tysk-russiske venskabspagts ophævelse!). Jeg vil derfor også betragte det som en lykke, om de danske kommunister efter denne krig virkelig drog konsekvenserne af Kominterns³¹ ideologiske sammenbrud, men jeg tør altså foreløbig ikke tro på det.

Men alt dette må ligge til andre tider. Det er væsentligere i øjeblikket, at man fra alle sider er enige om at samle kræfterne for at hindre ulykker ved overgangen til normale forhold her i landet.

Venligste hilsener"

Både Fog og Hedtoft var gode skribenter. Fog stod som nævnt bag “Når Danmark atter er frit” og blev kendt som den hurtige og smidige pen bag mange af Frihedsrådets proklamationer. Hedtoft havde som partifunktionær produceret massevis af papirer, herunder også skrifter rettet til den brede offentlighed. Han er berømt for sine oratoriske evner, men han skrev også et klart dansk, robust og levende. Begge kunne de stille en politisk traktat op, så den overbeviste, og begge forstod de som garvede debattører at sætte kniven ind der, hvor modparten stod svagt. Det demonstrerer brevvekslingen til fulde, og også dette gør den værd at læse.

Fog bad om et møde. Det afviste Hedtoft. Han kunne ikke som privatperson tegne partiet og ville ikke risikere sin egen sikkerhed. Om dette var den rette grund, ved vi ikke – de to havde dog set hinanden kort forinden. Hvis Hedtoft faktisk har opfattet Fogs håndtering af korrespondancen som et tillidsbrud – Fog gør i sine erindringer et stort nummer ud af Hedtofts raseri – kan han have haft sine gode grunde til at sige nej. Men måske ville han bare undgå en mundtlig konfrontation omkring kuprygterne, hvor han havde en dårlig sag. Så var det lettere at fastholde initiativet og afstanden på papiret.

Vi ser at Fog gjorde planen bag officersgrupperne mere offensiv og provokativ end den var tænkt, for som allerede beskrevet ønskede hverken hæren eller politikere at udløse noget væbnet opgør – tværtimod gik hele politikken ud på at undgå en borgerkrig. Måske vidste Fog ikke bedre. Han syntes i hvert fald ikke at have været bekendt med at det militære initiativ kom fra Christiansborg. Hvorom alting er, kan vi konstatere at påstanden gav Hedtoft den kattelem, der gjorde det muligt for ham at spille forarget og skrive sig udenom hovedanklagen for antikommunisme.

Et hovedstykke i brevet udgør Fogs afvisning af at DKP skulle forberede et kup. Han nævned sine samtaler med ledende kommunister, der erklærede kun at ville magten med demokratiske og fredelige midler, og han henholdt sig til den almindelige politiske analyse, hvorefter der ikke ville opstå nogen revolutionær situation efter krigen, ikke i Danmark og sikkert heller ikke i Tyskland. Folkene var trætte af krig og ønskede ikke det ene diktatur afløst af det andet. Samarbejdet mellem Sovjetunionen og demokratierne måtte nødvendigvis fortsætte efter krigen og borgede i sig selv for en fredelig sameksistens i fremtiden – en tro og et håb Fog delte med mange i det krigshærgede Europa. Men samtidig mente han også at den almindelige radikaliserings af arbejderklassen kunne fremskynde en overgang til socialismen ad politisk og ikke revolutionær vej. Det mente DKP, og det syntes også de andre kommunistpartier at mene. Det skabte igen basis for et nødvendigt samarbejde mellem socialdemokrater og kommunister – Fogs andet vigtige budskab. I

modsat fald ville kapitalismen befæstes, og man kunne risikere at kommunistpartierne og andre venstregrupper ændrede politik og slog ind på den revolutionære vej.

Derfor ville det også være “gement” – den eneste gang hvor vi ser Fog svinge sig op på den høje hest – hvis Socialdemokratiet gennem den anti-kommunistiske kampagne lånte hånd til et blodigt opgør efter krigen, sådan som officererne måtte pønse på. Det ville hjælpe reaktionen, og det ville støtte tyskerne, fordi det ville splitte modstandsbevægelsen. Derfor måtte alle parter finde sammen om drøftelse og aftaler. En sådan aftale kunne være at få “sammensvejet” de militære organisationer til én. Det ville låse kommunisterne fast, og – hvad Fog ikke signalerede – også binde officererne. Han kunne ikke garantere at kommunisterne ville sige ja til planen, men han ville bruge den indflydelse, han måtte have til at dette kunne ske, et løfte der ikke har været svært at afgive, for sagen var til løbende debat i Frihedsrådet og må forinden være klappet af med DKP.

Hvor Fogs brev var en udstrakt hånd til forsoning, – han fremstod jo også som supplikanten – var Hedtofts svar reserveret og køligt, fuld af mistro til modpartens hensigter og med flere spark i DKP’s bløde underliv. Han afviste, som nævnt, et møde og undveg helt at tage stilling til Fogs hovedforslag. Hvis det forholdt sig med kommunisternes omvendelse til demokrati, som Fog gav udtryk for, ville man naturligvis gerne samarbejde. Men ikke meget tydede ifølge Hedtoft på en sådan ændring, når man så på den løbende kommunistiske nedrakning af Socialdemokratiets og fagbevægelsens mænd, senest mistænkeliggjort for medløberi. Hedtoft afviste at man på nogen måde skulle have del i hetzen eller være i konspiration med officererne. Sagen var den, betroede han Fog, at partierne drøftede en parlamentarisk regering, der kunne træde til ved et tysk sammenbrud. Det måtte ske på en “fuld grundlovsmæssig måde og må efterfølges af et valg”. En sådan regering måtte naturligvis have magtmidler til at bekæmpe kaos og terror, og det var her politiet og hærens grupper kom ind. Alt andet var rygter fra den store “har-du-hørt-tønde”.

Dermed var bolden sparket over i fjendens lejr, og forsvar afløst af angreb. Nu stod det til DKP at bevise at kommunisternes politik var ærligt ment!

Vi kan i dag se, hvordan både Fog og Hedtoft talte mod bedre vidende. Fog gav den som fri og ubunden af DKP, men det var den rene formalisme. Han delte helt og fuldt kommunisternes modstandsprogram og opererede tæt på den illegale CK. Fogs fortælling har næppe heller overbevist en mistroisk Hedtoft, når denne samtidig kunne høre at Fog var på talefod med og mente at kunne influere de førende kommunister. Tilsvarende var det heller ikke rigtigt, når Hedtoft hævdede at stå udenfor indflydelse, efter at tyskerne havde tvunget ham fra ledelsen i 1941. Ikke mindst efter det parlamentariske

systems sammenbrud i august 1943 var hans førerposition sammen med Buhl og H.C. Hansen uantastet. Men for begge de to kombattanter betød rollen som privatpersoner at de kunne optræde i et frirum uden mandat og uden politisk ansvar.

Hvad angår hovedtemaet om officerskonspirationen, ved vi ikke om Fog bevidst gav historien et ekstra twist, om han som anført ikke vidste bedre, eller om han lod sig rive med af kommunisternes almindelige syn på omverdenen som domineret af sammensværgelser og forræderi. Hedtoft, på sin side, holdt en bekvem distance til spørgsmålet – der tænkes tanker, men de er ikke specielt rettet imod kommunisterne – til trods for at han var dybt involveret, og at kontakten til den svenske regering om hjælp klart gav til kende, at det gjaldt om at organisere en væbnet styrke – ikke til kamp imod tyskerne, men som en strategisk reserve rettet imod de røde. At Hedtoft samtidig benægtede at han og partiet havde lod og del i kommunisthæden, har i hvert fald ikke kunnet gøre Fog mindre mistænksom. Thi dokumentationen herfor, de tidligere omtalte bulletiner til partiets tillidsmænd, må via sympatisører også være havnet hos DKP, jfr. 2. september-cirkulærets skæbne.

Det store spørgsmål er naturligvis om Hedtoft og politikerne med ham havde grund til at frygte for DKP i en befrielsessituation. Planlagde kommunisterne faktisk et kup? Svaret ændrer ikke ved det faktum, at de legale kræfter frygtede et kup og handlede derefter. Men i dag hvor den kolde krigs tolkningsparadigme er svækket, og vi har adgang til dele af de sovjetiske arkiver, må svaret blive et klart nej. Det kan godt være at revolutionsromantikken simrede i enkelte grupper og afdelinger, og vi ved da også at der siden fremkom partikritik af at man ikke havde slået til i 1945, hvor DKP for første (og måske eneste) gang besad militær magt. Men ledelsen erkendte, helt som Fog docerede, at der ikke ville råde nogen revolutionær situation i Danmark efter krigen, og at målet var at gennemføre den socialistiske revolution ad fredelig og demokratisk vej, dvs. via stemmesedlen. Strategien var at erobre det parlamentariske flertal med basis i en "folkedemokratisk blok", bestående af kommunister og socialdemokrater, med kommunisterne som den førende kraft – det hele bygget op omkring modstandsbevægelsen som den dynamiske faktor og med tilslutning af "progressive" dele fra andre partier, først og fremmest de konservative. Vi ved fra sovjetiske efterretningsrapporter at der i partitoppen herskede en ganske overdreven forestilling om, hvor meget DKP stod til at vinde ved det første frie valg efter besættelsen.³²

Problemet er altså ikke om DKP forberedte et væbnet kup, for det spørgsmål turde være afhandlet i dag med et nej, men rettere hvilke veje og midler man så ville tage i overgangsfasen til socialismen. Det springende punkt er her, hvad DKP mente, når man i skrift og tale erklærede at ville "det sande"

eller “virkelige demokrati” og hævdede at dette sande demokrati fandtes i diktaturstaten Sovjetunionen. I bedste fald er der tale om et demokratibegreb, som kan tolkes og bøjes efter behov, og som i sin tvetydighed bevidst skabte uklarhed om, hvad DKP egentlig ville. Historikeren Michael Kjeldsen er ikke i tvivl. I en tæt og detaljeret analyse af det tilgængelige DKP-materiale fra 1943 til 1945 konkluderer han – og vi lader mellemregningerne fare – “at magterobring og magtmonopol var og blev hvad kommunisterne forbandt med demokrati, en styreform uden ret til opposition eller principiel dissens, kort sagt uden politisk frihed”.³³ Således ville man ikke afvise at handle imod Rigsdagens flertal, hvis “folkeviljen” og situationen krævede det. Overhovedet skulle hovedslaget ikke stå i parlamentet, men via en mobilisering af masserne på arbejdspladserne og på gaden. Hovedpresset på systemet lå her. Samtidig skulle der iværksættes en løbende udrensning af det bestående etablisement, politikere, embedsmænd og erhvervsfolk, der havde samarbejdet med tyskerne, sådan som allerede “Når Danmark atter er frit” havde krævet. Det blev da også den udvikling man så i Østeuropa efter krigen, og som DKP applauderede som model. Således afsvor DKP’s ledelse heller aldrig forestillingen om proletariats diktatur. Det var det principspørgsmål enhedsforhandlingerne med Socialdemokratiet brød sammen på i august 1945.

Hvad Fog selv mente om DKP’s strategi for efterkrigstiden ved vi faktisk en del om takket være to breve, han sendte til den illegale ledelse i begyndelsen af 1943.³⁴ Indholdet flugter helt med det billede af DKP’s strategiopfattelse, der er tegnet ovenfor, men fremstår mere smidigt og nuanceret i sine formuleringer og forslag. Fog så en koalitionsregering som det mest sandsynlige styre i overgangsfasen, uden at han dog ville udelukke muligheden af at kommunisterne kunne erobre magten via parlamentet og statsapparatet, hvis situationen indbød dertil. Men ellers opfordrede han mere generelt til at partiet optrådte med større selvstændighed i forholdet til Sovjetunionen og Komintern, når det gjaldt at tilpasse sig de særlige danske forhold. Strategi og taktik måtte ikke stivne i dogmer, og Lenins ideer skulle ikke overføres direkte, men omplantes til den danske virkelighed. Derfor ville kommunismen også være mindre “revolutionerende” her end i Sovjetunionen, fordi man kunne bygge på de sociale indretninger, der allerede fandtes. Heller ikke proletariats diktatur behøvede at være lige så omfattende. Det politiske og økonomiske diktatur skulle være “ubønhørligt”, men når det gjaldt presse- og tale- og forsamlingsfrihed burde diktaturet kunne forenes med et vist frirum. (Hvad der nu ikke forhindrede at man slår hårdt ned på “løgnagtige fremstillinger” – en ladeport for arbitrære afgørelser). Derfor burde propagandaen også føres med større psykologisk indsigt, end det hidtil var sket. Det gjaldt at lokke større grupper ind i bageriet, ikke om at holde dem udenfor. Derfor skulle

der “sukker på kringlerne”, som det så smagfuldt hed – dvs. gives mindre og uvæsentlige indrømmelser.

Fog kaldte selv sit forslag “råt og kættersk”, formentlig for ikke at jage partieliten væk. Men ellers identificerede han sig helt med endemålet: revolutionen, magterobringen og dennes udemokratiske metoder. Historikeren Morten Møller sammenligner teksten med Fogs andre udtalelser i det offentlige rum og kalder den kynisk og jesuitisk.³⁵ Den åbning diktaturet giver for en fri stemme finder han rent taktisk bestemt og udtryk for Fogs politiske dobbeltspil. Historikeren Nielsen-Man ser mildere på Fog og læser primært brevet og dets tvetydigheder som et trin på dennes slyngede vej til Eurokommunisme og parlamentarisk demokrati.³⁶ Fastfryser vi situationen til 1943, er jeg tilbøjelig til at give Møller ret.

Både Fog og Hedtoft gjorde god brug af *double-talk*, som det ofte ses når en samtale bygger på mistillid. Hedtoft nærrede næppe nogen større tiltro til Fog som upartisk forhandler. Således opfattede han også siden Fog som illoyal.³⁷ I hvert fald troede Hedtoft som stålsat antikommunist ikke en døjt på DKP’s demokratiske metamorfose og meldte sig da også fra starten som modstander af en tilnærmelse.³⁸ Dette kunne Fog ikke være ubekendt med, og han lod sig næppe heller overbevise om Hedtofts uskyld, når det gjaldt kampagnen mod kommunisterne. Altså lovede forhandlingen ikke godt for enheden, ja, med den determinisme der så let løber historikeren i kuglepennen, er det svært ikke på forhånd at dømme en sådan ude. Men som vi ved, har det historiske forløb mange udgange, og omstændighederne kunne ændre sig, som det også skete i løbet af krigens sidste halvandet år, hvor magtbalancen tippede til DKP’s fordel og tvang en modvillig socialdemokratisk ledelse til handling – om end med det kendte negative resultat. Her fik Hedtoft en hovedrolle. “Han er vor farligste modstander”, betroede Aksel Larsen russerne, “en fjende af kommunisterne og af Sovjetunionen”. Selv kaldte Hedtoft siden enhedsforhandlingerne for “enhedssvindelen”.³⁹

Nu gjaldt Fogs initiativ jo ikke primært enheden i arbejderbevægelsen, selvom temaet udgjorde et centralt led i argumentationen. Opgaven var at opnå føling og få kommunisthæzeten bremset. Her kunne man håbe på at det patriotiske argument om ikke at underløbe den fælles kamp mod tyskerne talte med større vægt over for en markant antinazist og national aktivist som Hedtoft. Faktisk ebbede kommunisthysteriet ud i løbet af vinteren 1944. Om kontakten mellem Hedtoft og Fog har spillet en rolle er ikke til at afgøre. For andre vigtige beslutninger pressede i samme retning. Fra december indledte DKP en massiv kampagne til fordel for enheden i arbejderbevægelsen. Det betød at man dæmpede angrebene på den politiske og faglige top. Ved nytåret sluttede Frihedsrådet en aftale med general Ebbe Gørtz, chef for den opløste

hær, nu under jorden, hvorefter værnenes illegale grupper blev stillet under rådets kommando. Vi ved i dag at aftalen blev indgået på skrømt, for hæren opgav aldrig sin primære loyalitet over for politikerne. Men aftalen mindskede spændingerne og frygten for et kup af militæret.

Vigtigst var det at Frihedsrådet voksede ud af anonymiteten og blev en magtfaktor, som politikerne måtte regne med. Rådet blev anerkendt af London, blev integreret i den vestallierede invasionsstrategi og fik åbnet en dør til Moskva. Det gav en styrke både indad- og udadtil, der førte til det store gennembrud med den københavnske folkestrejke i sommeren 1944, der som anført tvang politikerne til at ændre kurs mod et forbeholdent og kontrolleret samarbejde. Det betød ikke at frygten for kommunisterne forsvandt. Tværtimod blev den en vigtig motor bag de legale kræfters overlevelsestrategi indtil befrielsen. Men det banede vejen for det nationale kompromis og den fælles regering i maj 1945.

Korrespondancen mellem Hedtoft og Fog viser Socialdemokratiets strategiske dilemma efter regeringspolitikens sammenbrud den 29. august: Modstandssynspunktets sejr måtte ikke føre til at fredsbesættelsen blev sat over styr, og at Danmark gled ind i den store krig. For det ville ikke kun betyde ødelæggelse af liv og velfærd for de mange – det samarbejdslinjen var sat i verden for at forhindre – men også øge DKP's magt og dermed truslen imod den gældende samfundsorden. Og her var Hedtoft uanset *double-talk* og fortællelser helt klar i mælet: Socialdemokratiet stod fast på kerneværdierne, den demokratiske socialisme og det parlamentariske demokrati, og var indstillet på at forsvare dem med våben, om nødvendigt. For som det programmatisk lød: "Hellere sand demokrati uden socialisme end socialisme uden demokrati." Her gjaldt kravet at enhver borger sluttede op uanset partifarve. Gjorde de ikke det, måtte de tage skade for hjemgæld. Han håbede at kommunisterne ville være enige heri – men foreløbig troede han ikke meget derpå!

Hans Hedtoft har fået en temmelig uvenlig medfart af flere historikere. Det gælder især tiden som statsminister efter krigen. Han var ikke god nok, mente selv partifæller. Men det er ikke fair kun at se på det politiske håndværk. Hedtoft var en stor idé- og værdikriger. Han følte lederskab som et kald, mente at politik måtte føres med lidenskab, og at bevægelsen var alt, eller som det så fint er formuleret, at bevægelsen var større end ham selv.

Hedtoft er berømmet for sit oratoriske talent, der begejstrede og henrev store forsamlinger. Men han var også en glimrende skribent, der både magtede analysen og det at udtrykke sig fyndigt og kort. Han forstod at gribe om tidens store spørgsmål og er forfatter til flere af besættelsens politiske nøgledokumenter. Jeg tænker på talen til partiet, da han blev fyret som formand i 1941, på korrespondancen med den tyske diplomat Georg Ferdinand

Duckwitz i 1943 og på brevet til Fog i november samme år.⁴⁰ Her forsvarer han med stort mod og konsekvens det parlamentariske demokrati imod de totalitære kræfter der truede fra både højre og venstre hold.

Noter

1. Hans Hedtofts arkiv, arkivnr 39, Kasse 26, læg Mogens Fog. En stor tak skal rettes til Michael Kjeldsen for vigtig og konstruktiv kritik.
  2. Nielsen, s. 40 ff.; Morten Møller: *Mogens Fog. Fra modstandshelt til forræder. En biografi* bd. 1, 2009, s. 88 ff. samt Leif Thorsen: *Hans Hedtoft. En biografi*, 1998, s. 113 ff. Et bidrag til ophavssituationen er givet af Fog i dennes erindringer *Efterskrift 1904-45*, 1976, s. 147 ff.
  3. Se her og for den generelle kontekst Hans Kirchhoff: *Augustoprøret. Samarbejdspolitikens fald* bd. 1-3, 1979.
  4. Sst., bd. 2, s. 480 ff.
  5. Se her og for det flg. Mogens Nielsen *anf. arb.*, s.29 ff. De refererede DKP-cirkulærer er aftrykt i Hans Kirchhoff og Aage Trommer: *Vor kamp vil vokse og styrkes. Dokumenter til belysning af Danmarks kommunistiske Partis og Frit Danmarks virksomhed 1943/44*, 2001, nr. 73, 74 og 76.
  6. Se Michael Kjeldsen: "Folkets vilje-landets lov"? Om DKP's overgangsprogram og demokratiet" i: Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*, 1998, s. 447-500; hertil Søren Nielsen-Man: *Kurs mod demokrati? Kommunismens demokratigrundlag og DKP's demokratiopfattelse 1919-1947*, 2008, s. 142 ff. med et andet hovedsynspunkt.
  7. Se her og for det flg. Mogens Fog: *Efterskrift 1904-45*, 1976, s. 147 ff.
  8. Hedtoft tog som regel kopier af sin udgående post som dokumentation, hvis der skulle opstå problemer, men det omtalte brev findes ikke i arkivet. Overhovedet er det vanskeligt at indplacere et sådant brev i det forløb, der er skitseret i korrespondancen fra november.
- Måske kan Fogs lommekalender fra 1943 (Fogs arkiv, pk. 19 (RA)) hjælpe med til at en nærmere rekonstruktion af optakten. Kontakten til Hedtoft, Hermann Dedichen (se ovenfor), dukker for første gang op i kalenderen den 16. september. Så følger et nyt møde den 18. efterfulgt af en pause på en måneds tid. Vi ser et nyt træf den 18. og 25. oktober, der afsluttes med et møde den 1. november. Sidste er anført med "DN møde 17½". Notaterne kan da læses som følger: De to møder mellem Fog og Dedichen i oktober benyttes til at forberede henvendelsen. Fogs første brev, der altså ikke eksisterer mere, afgår efter den 25. oktober, hvorefter mødet mellem Fog og Hedtoft finder sted den 1. november. Der er ikke noteret flere møder mellem Fog og Dedichen i november, kontakten havde da opfyldt sit formål. Jeg takker Michael Kjeldsen for henvisningerne.
9. Se J. Hæstrup: *Hemmelig Alliance. Hovedtræk af den danske modstandsorganisations udvikling 1943-1945 bd. I og II*, 1959, generelt for Dedichens virke. Citatet stammer fra bd. I, s. 222.
  10. Korrespondancen findes bevaret i Dansk Passetjenestes arkiv (RA). Jeg takker Michael Kjeldsen for lån af kopier. For de flg. citerede breve, se også Mogens Nielsen *anf. arb.*, s. 39 f.
  11. Dvs. Hedtoft.
  12. Nazistisk terrorkorps i tysk tjeneste, rekrutteret af østfrontfrivillige.

13. Formanden for DKP Aksel Larsen blev arresteret i november 1942 og overført til kz-lejren Sachsenhausen i august 1943.
14. Jørgen Hæstrup: *Christmas Møllers Londonbreve*, 1974, s. 94.
15. Mogens Nielsen *anf. arb.*, s. 43. Budbringeren var folketingsmand Robert Stær-mose.,
16. Skrevet på maskine, i alt 3 sider, uden underskrift. Datoen påført med Fogs håndskrift. Understegninger med rødt formentlig foretaget af Hedtoft. Et par rettelser af sproglige grunde er ikke anført i teksten. I transskriptionen er anvendt moderne retskrivning. I øvrigt skrev Fog efter god kulturradikal tradition med små bogstaver.
17. Frit Danmark var en illegal bladorganisation, etableret i vinteren 1942 på initiativ af DKP som en brobygning til det nationale borgerskab. F.D. var tænkt tværpolitisk, men kommunisterne dominerede i kraft af deres illegale netværk og rutine, herunder også deres tryk- og distribueringsapparat. Leder var Mogens Fog.
18. Arne Sørensen (1906-78) var stifter af det nationalkristelige og antiparlamentariske Danske Samling i 1936. Han repræsenterede partiet i Frihedsrådet fra december 1943. Det skal bemærkes at Arne Sørensen selv var med til at udsprede rygterne om faren for et kommunistisk kup.
19. Pjecen "Når Danmark atter er frit" udsendtes af Frihedsrådet i begyndelsen af nov. 1943. Formålet var, som anført, at imødegå mistænkeliggørelsen af Rådet som kommunistisk og antidemokratisk. Som et hovedpunkt hedder det at demokratiet efter besættelsens ophør skal "uførtøvet og uindskrænket gennemføres og dets fremtid sikres."
20. Ved understreget af Fog.
21. Alfred Jensen (1903-88) var fungerende leder af DKP efter Aksel Larsens arrestation nov. 1942. A.L. (1897-1972) var formand for partiet fra 1932.
22. Ordet "repressalier" overstreget.
23. Understregning af Fog.
24. Axel Høyer (1894-1978) var journalist, nazist og propagandist. Holdt fra efteråret 1943 ugentlige radioforedrag til fordel for Tyskland og vendt imod modstandsbevægelsen. Dømt efter krigen. Ejnar Krenchel (1891-1965) var overretssagfører og propagandist. Agiterede efter august 1943 med en vis succes imod sabotagen og volden på begge sider. Han var ikke nazist, men dømtes efter krigen for at have tjent tyske interesser.
25. Som note 23.
26. Som note 23.
27. To eksemplarer findes i gennemslag, i alt 4 sider.
28. Understregningerne i brevet er foretaget af Hedtoft.
29. Der tænkes bl.a. på det tidligere omtalte skrift "Arbejderne kræver handling".
30. Mødet fandt sted den 27. oktober 1940.
31. Maj 1943 proklamerede Stalin Kominterns opløsning som en gestus over for sine vestlige allierede. Den kommunistiske Internationale blev dannet i 1919 i Moskva som et eksekutivorgan for de nationale kommunistpartier og som generalstab for verdensrevolutionen, men blev hurtigt ensrettet som primært instrument for den sovjetiske udenrigspolitik. Reelt ændrede opløsningen ikke på de enkelte partiers binding til Sovjetunionen. I juni fulgte DKP op med en appel om fælles kamp imod nazismen, en opfordring der særlig var rettet til Socialdemokratiet.
32. Jeg har diskuteret spørgsmålet om et kommunistisk kup i *Samarbejde og modstand under besættelsen*, 2004, s. 282 ff. På et partimøde i 1949 forsvarede Børge Houmann beslutningen med henvisning til at Frihedsrådet og modstandsbevægelsen stod delt, at enheden med Socialdemokratiet ikke var opnået, og at et forsøg på at anvende væbnet magt ville resultere i en borgerkrig, der havde kaldt englænderne ind, som man så det andre steder i Europa. At hævde noget andet var ønsketænkning eller provokation! (se s.st., s. 284).

De sovjetiske rapporter er fremlagt og behandlet af Bent Jensen i *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*, s. 501-25. De fremviser en særdeles realistisk og nøgtern vurdering af magtproblemet i Danmark. For de overdrevne forventninger, se også Alfred Jensens til Fog i dennes dagbog 6.4.45, publiceret af Michael Kjeldsen i *Historie* 1999, 2 s. 249.

33. S.st., s. 447-500 med artiklen “‘Folkets vilje – landets lov’? Om DKP’s overgangsprogram og demokratiet”. For en anden og mere positiv vurdering af DKP’s demokratiopfattelse, se Søren Nielsen-Man: *Kurs mod demokrati? Kommunismens demokratigrundlag og DKP’s demokratiopfattelse 1919-1947*, 2008.

34. *Vor kamp vil vokse og styrkes*, nr. 201, dateret 1.2.43 og 203, udateret, men efter 8.4.43. Nr. 201 fylder 14 tryksider og har karakter af memorandum, nr. 203 er stilet til Børge Houmann, Fogs mentor.

35. Se anf. arb., s. 64 ff.

36. Nielsen-Man: Anf. arb., s. 218 ff.

37. Aksel Møller og Poul Sørensen til den konservative journalist Knud Secher, april 1944, her efter Mogens Nielsen anf. arb., s. 75.

38. Se her og for det flg. s. st., 62 ff.

39. Bent Jensen anf. arb., s. 506; Hedtoft i brev 1.2.46 til den svenske partikammerat Allan Vougt (Hedtofts arkiv kasse 27).

40. Jeg fokuserer her på de skrifter, jeg selv har arbejdet med gennem årene: Se artiklen “Hedtofts tale” i *Historisk Tidsskrift* 1982, s. 230-90 og publikationen *Et venskab mellem fjender*, 2018, s. 35-41. Men der kunne nævnes andre, f.eks. uden for besættelsen den store tale 27.2.49, der banede vejen for Socialdemokratiets tilslutning til Atlantpagten. Citatet stammer fra Niels Wium Olesens artikel “John Christmas Møller og Hans Hedtoft” i *Sådan valgte de*, red. af H. Kirchhoff, 2008.

Hans Kirchhoff, dr.phil.
fhv. lektor i historie ved Københavns Universitet
ingerkirchhoff@live.dk